

DŽAMIJA NA USTIKOLINI

LA MOSQUEE DE USTIKOLINA

Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture izvršio je nedavno konzervaciju stare džamije na Ustikolini. Obzirom na svoju arhitektonsku i umjetničku vrijednost ovaj spomenik kulture zaista je zavrijedio da se obnovi i zaštititi. S druge strane postoji vrlo stara i dosta popularna narodna tra-

dicija da je džamija na Ustikolini najstarija džamija u Bosni.

U vezi s tim mi ćemo pokušati da ovdje iznesemo ono što se na osnovu vrlo oskudnih istorijskih podataka može o tome reći.

I

Ustikolina leži na glavnom putu Goražde-Foča, na lijevoj obali Drine. Ime je dobila po rijeci Kolina koja tu utiče u Drinu (ušće Koline = Ustikolina). Danas je Ustikolina selo, a nekada je bila, pričaju, varošica značajnija od Foče.

Prvi spomen ovog mjesta nalazimo u Kronici Popa Dukljanina, gdje se kaže da je Časlav godine 895—896 na Cvilinskom Polju kod Ustikoline potukao Mađare.¹ Godine 1399 u Ustikolini se nalazi jedna dubrovačka kolonija u kojoj je Micholo Juroenich imenovan posebnim konzulom, a 1413 godine u Ustikolini se spominje carinarnica. Toga vremena ona je u posjedu kneza Pavla Radinovića. Kasnije (1427) Ustikolina pripada Radoslavu Pavloviću, koju on drži još i 1441 godine. Toga vremena ona ima i svoga kneza, Đurđa.² Veći broj srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika u okolini Ustikoline svjedoči nam da je ovaj kraj u to doba bio prilično naseljen.

Nije poznat tačan datum kada su Turci osvojili Ustikolinu i okolna mjesta, ali je to bilo svakako uskoro poslije 1441, kada se posljednji puta spominje u poznatim izvorima kao posjed porodice Pavlovića.

U Ustikolini i njenoj okolini sačuvalo se nekoliko nekropola sa većim brojem muslimanskih nadgrobnih spomenika XV vijeka ili, kako ih narodna predaja naziva, »šehitskih nišana«. Jedna

takva nekropola nalazi se na Jošanici kod Cvilinskog Polja, a druga kojih 5—6 km sjeverno od Ustikoline na Presjeci. Nišani ovih nekropola su veoma interesantni po svojim dimenzijama, formi, a naročito po heraldičkim i drugim ornamentalnim znakovima. Tu vidimo isklesane lukove, strijele, polumjesece, štapove, sjekire, zastave, polulopte i dr. Na jednom takvom nišanu nekropole na Jošanici pored sablje i štapa isklesan je s jedne strane nakovanj i čekić što je, koliko je meni poznato, jedinstven primjer u Bosni i Hercegovini na spomenicima ove vrste. Osim toga karakteristična su i dva spomenika četverokutne osnovice (45X30 cm) sa piramidalnim završecima, na njima je isklesana sablja (tubasta), više nje ruka (do lakta) i pored toga polulopta.

Podaci o Ustikolini u tursko doba sasvim su oskudni. Skoro jedini podatak imamo od turskog putopisca Evlija Čelebije koji je ovuda prošao 1664 godine. On o Ustikolini kaže:

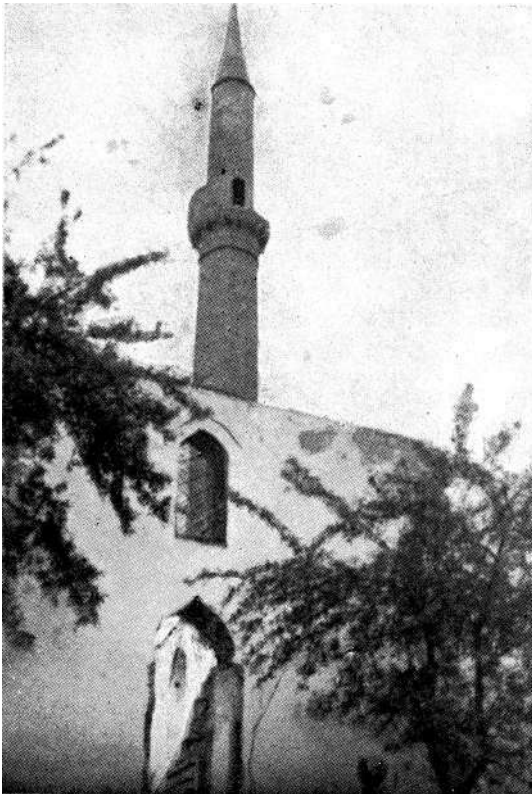
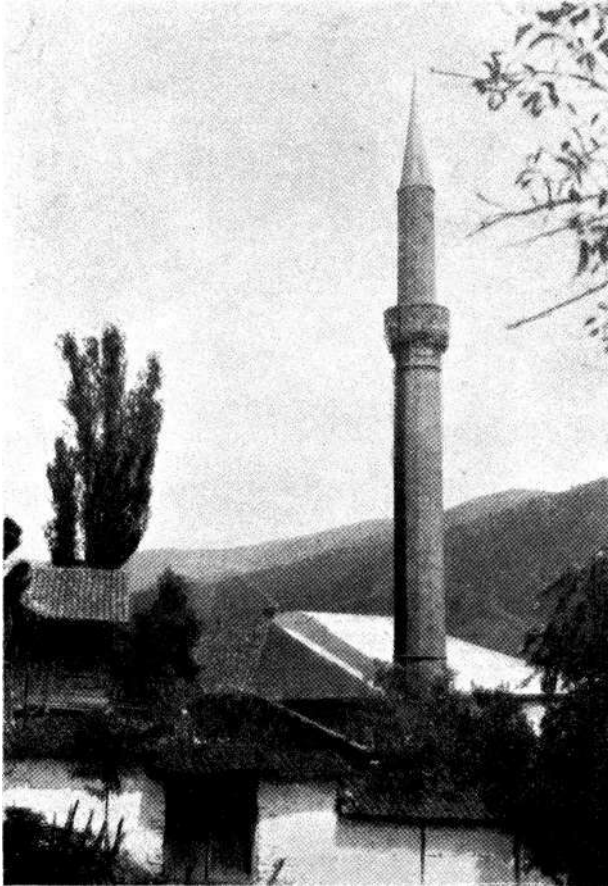
»Ustikolina je vojvodaluk paše hercegovačkog sandžaka. To je kadiluk od 80 akči koji pripada Foči i koji je kao neznatan arpaluk dodijeljen fočanskom muftiji. Tu nema ćehaje, kadije ni drugih odličnika. (Ova) kasaba na obali rijeke ima 176 kamenom pokrivenih kuća jednu džamiju, jedan mesdžid, jedan hamam, jednu tekiju, jedan han, desetak dućana i mnoštvo vinograda. Ranije se ovdje preko rijeke Drine nalazio drveni most.«³

Od svih objekata, koje nam Evlija nabroja na Ustikolini, do danas nam se jedino sačuvala džamija.

¹ Dr. Vladimir Ćorović, *Historija Bosne*, Beograd 1940, str. 145.

² Dr. M. Dinić, *Zemlje Hercega Sv. Save*, Glas SKA CLXXXII 1940, str. 241; Dr. J. Jireček, *Trgovački drumovi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku*, str. 119.

³ *Sajhatnama Evlije Čelebije*, sv. VI str. 435—436

Džamija na Ustikolini je kako sa istoriske tako i sa arhitektonske strane važan i zanimljiv spomenik kulture. Ne zna se tačan datum postanka kao ni ime osnivača ove džamije. Nije nam se sačuvala njezina zakladnica, niti postoji ikakav pisani dokumenat o tome.

Jedino postoji narodna predaja koja kaže da je džamija na Ustikolini najstarija džamija u Bosni i Hercegovini i da ju je sagradio Turhan Emin-beg. Obzirom na to da su Turci vrlo rano zauzeli ove krajeve, u njima bi baš trebalo i tražiti najstarije građevine iz turskog doba. Prema tome, ta bi predaja mogla imati svoga osnova.

Do danas se u dva maha pokušavalo riješiti pitanje datuma gradnje i imena osnivača džamije na Ustikolini, i to oba puta na osnovi nišana s natpisom, koji se nalazi na spomenutoj šehitskoj nekropoli na Presjeci.

Prvi je M. Zarzycki u svom radu »Varošica Ustikolina« objavio dio natpisa sa spomenutog prelomljenog nišana na Presjeci. Tu je donesen ovakav tekst: » . . . Emiri livai herceg. . . sene tisa ve sitine. Kad intekalel-merhumu ibni. . .« Kako vidimo, u tome natpisu nedostaje ime pokojnika i njegova oca, jer su uslijed preloma nišana nestali, a od datuma manjka upravo onaj dio koji označava stotice godina. Da bi dokazao da se ovaj natpis odnosi na Turhan Emin-bega, Zarzycki kaže, da mu je Muhamed beg Čengić pripovijedao kako je on oko 1850 godine na tom nišanu, dok je još bio čitav pročitao »Turhan Emin« a godinu »869« (= 1446). Na osnovi toga Zarzycki kaže da je džamija na Ustikolini sagrađena između 866–869 (=1463 1466).⁴

Kasnije O. Zuhrić pišući o džamiji na Ustikolini kaže, da su fočanski kadija Mulabdić i muderis Hfz. Hamid Muftić još prije 1896 godine pročitali na nišanu na Presjeci da je Turhan Emin-beg poginuo 852 (=1446) godine; Zatim da je prema tradiciji poznato da je on sagradio džamiju na Ustikolini u onoj godini u kojoj je poginuo. Na osnovu toga navodnog čitanja Muftić je sastavio tekst natpisa, koji je potom prepisan na limenu ploču i stavljen u džamiju. Ploča s natpisom je nestala u prošlom ratu, ali se sačuvaov njezin prepis u kome čitamo da je džamiju na Ustikolini sagradio Turhan Emin-beg godine 852 (= 1446).⁵

Prilikom pregleda i proučavanja nadgrobnih spomenika na Presjeci našao sam i dio nišana

⁴ M. Zarzycki, Varošica Ustikolina, GZM III 1891, str. 212.

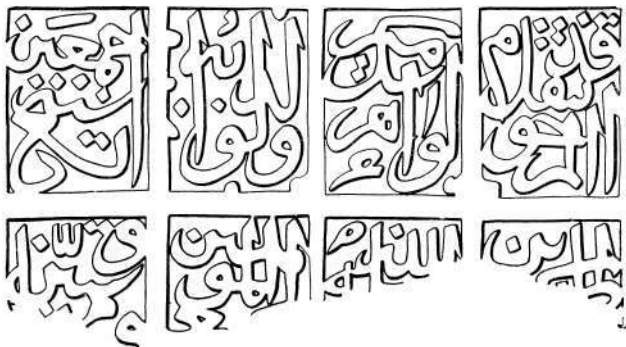
⁵ O. Zuhrić, Najstarija džamija u Bosni, Novi Behar IV 1930/31, str. 331.

Sl. 1 Džamija na Ustikolini prije konzervatorskog zahvata (snim. prije 1941 g.)

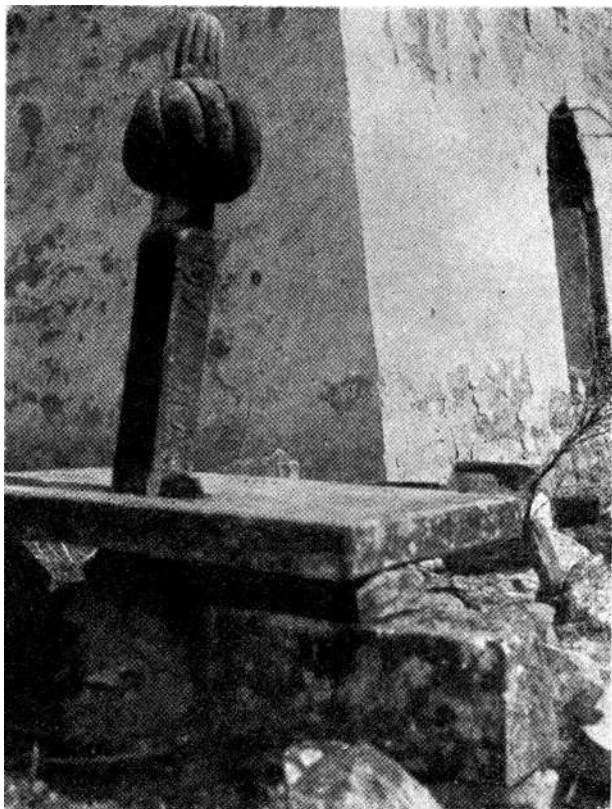
Sl. 2 Džamija na Ustikolini nakon demoliranja. (Snim. A. Bejtić, 1943)

Sl. 3 Nišan »Turhan Eminbega« na Presjeci (Snim. M. Mujezinović 1953 g.)

Sl. 4 Faksimil natpisa na nišanu »Turhan Eminbega« na Presjeci

s natpisom, čiji je prepis objavio Zarzycki. Nadao sam se da ću pri tome uspjeti pronaći i ostale dijelove natpisa, ali mi to pored svih nastojanja nije uspjelo.

Tekst sačuvanog dijela natpisa prema mome čitanju glasi:

»Kad intekalel merhumu T(urhan, . . . beg) ibni . . . emiri livai hersek (gafere)lahu lehu v' livalidejhi ve lilmuminine edžmeine. Senete tisa ve sittine ve (tisamietin).«

A to u prevodu znači:

»Preselio je pokojni T(ruhan . . . beg) sin . . . hercegovački sandžak-beg. Neka bog (oprosti grijeh) njemu, njegovim roditeljima i svim vjernicima, (devet stotina) šezdeset i devete.«

Iz priloženog faksimila vidimo da je zaista ime pokojnika u ovom natpisu moglo glasiti »Turhan«. To zaključujemo na osnovi početnog slova toga imena (»t«), koje se jasno vidi u natpisu.

Što se tiče datuma smrti pokojnika u ovom natpisu, mislim, da nikako nije mogla stajati godina 869 nego 969 (= 1561/62). Evo zašto: Prije svega nišan na kome se nalazi ovaj natpis tipični je primjer nadgrobnih spomenika XVI vijeka. Naime, izrađen je od kristala kamena sa kvadratičnom osnovicom (16X16 cm) i sa srazmjerno dosta velikim i precizno klesanim sarukom. Dalje, natpis na tome nišanu sastavljen je na arapskom jeziku u prozi i ispisan sulus-pismom na osam četvornih polja sa sve četiri strane uzglavnog nišana. Prema tome, jezik, stilizacija i raspored natpisa potpuno odgovara natpisima na nišanima iz XVI vijeka. I najzad najjači argumenat da u ovome natpisu na nadgrobnom spomeniku Turhan Emin-bega nije mogla stajati godina 869/1465 jeste to, što se u tome istome natpisu za pokojnika kaže da je bio »emiri livai Hersek«, t. j. sandžakbeg Hercegovačkog sandžaka. To je mjesto u natpisu sasvim jasno. Poznato je, međutim da je hercegovački sandžak osnovan tek 1470 godine. Dotle je turskom Hercegovinom upravljao vojvoda Ahmed (1466—1470). Osim toga poznate su nam sve vojvode odnosno sandžakbezi hercegovački iz XV i početka XVI vijeka, i među njima nema nikakvog Turham Emin-bega niti drugog kome bi početno slovo u imenu bilo T. Na osnovi svega toga jasno je da ovaj natpis potječe iz 969, a nikako iz 869/1465 g.

O ovome hercegovačkom sandžakbegu nemamo nikakvih drugih podataka. Jedino na temelju toga,

Sl. 5 Grob Seferage, s. Jusufova iz XVI v. u haremu džamije na Ustikolini (snimak M. Mujezinović 1953 g.)

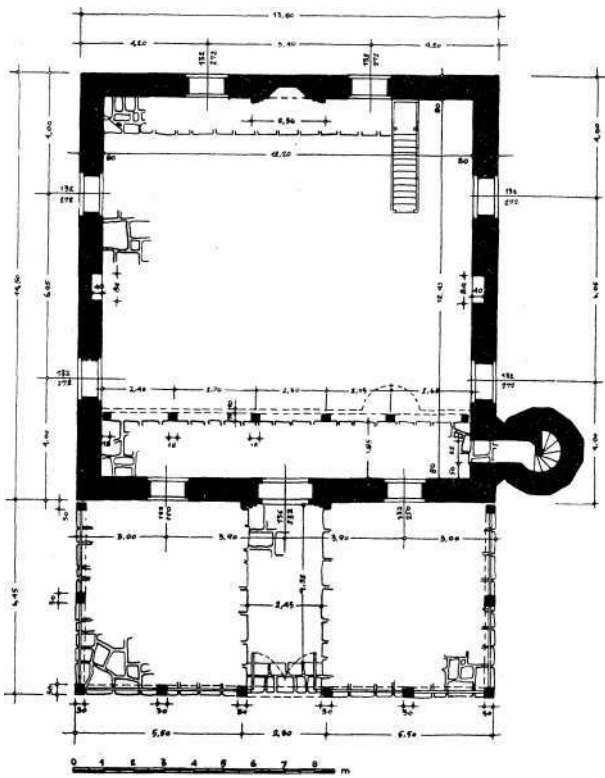
Sl. 6 Unutrašnjost džamije na Ustikolini prije konzervatorskog zahvata (snim. M. Mujezinović 1953 g.)

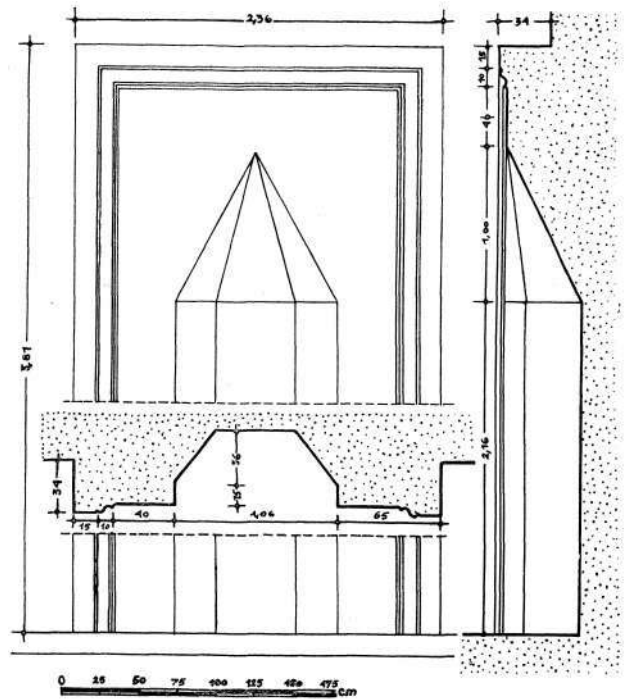
Sl. 7 Detalj džamije, unutarjni izgled ulaza prije konzervatorskog zahvata (snim. M. Mujezinović 1953 g.)

Sl. 8 Minber džamije na Ustikolini prije konzervatorskog zahvata. (Snim. M. Mujezinović 1953)

Sl. 9 Tlocrt džamije na Ustikolini
(nacr. ing. E. Dimitrijević)

Sl.10 Detalj mihraba (nacr. ing. E. Dimitrijević, 1953)

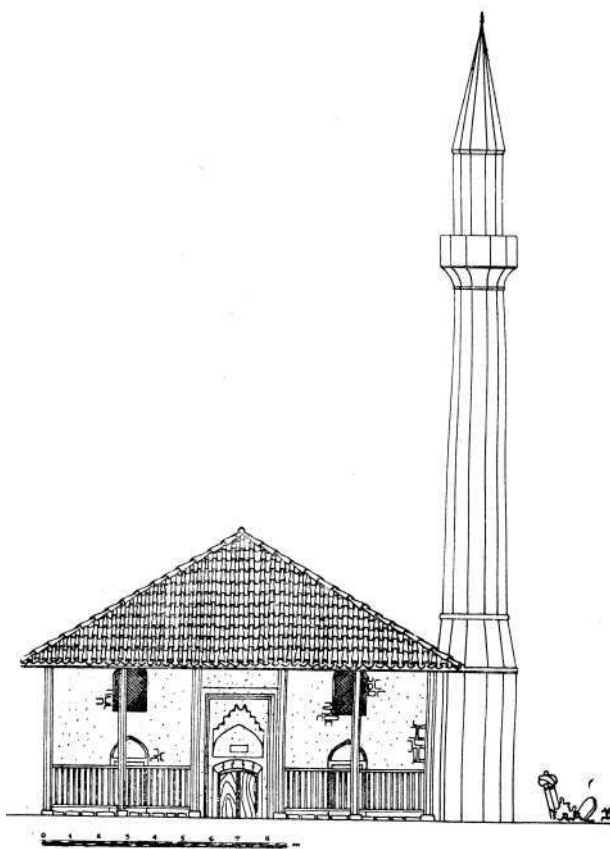
Sl. 11 Džamija na Ustikolini — uzdužni presjek
(nacr. ing. E. Dimitrijević, 1953)

što je on pokopan na Presjeci, možemo pretpostaviti da je rodom iz tih krajeva. U vezi s tim napominjemo da još i danas postoje pod selom Žešćem ostaci jedne kule za koje narod tvrdi da su to temelji Turhan Emin-begova dvorca.

Sada se postavlja pitanje kako dovesti u vezu narodnu predaju koja tvrdi da je džamija na Ustikolini najstarija džamija u Bosni i Hercegovini sa ovim Turhan Emin-begom, za koga tradicija kaže da je osnivač te džamije. Na osnovi izloženog jasno je da ovu džamiju, ako je to najstarija džamija, nije mogao sagraditi ovaj Turhan-beg, jer je on umro 1561/62 godine. Mislom da se narodna tradicija može izmiriti sa istoriskim činjenicama tako, da je neko ranije podigao ovu džamiju, pa je ime Turhanovo potisnulo u zaborav ime pravog osnivača džamije.

Što se tiče rekonstrukcije natpisa na toj džamiji, kojeg je izradio Mulabdić odnosno Muftić, ona se mora proglasiti neuspjelom, jer kako smo vidjeli, na natpisu na nišanu nije mogla biti napisana 869 godina. Osim toga oni u natpisu na Presjeci nisu mogli pročitati da je Turhan Emin beg poginuo i da je u istoj toj godini sagradio džamiju. Postavljanje limene ploče s natpisom zasniva se svakako na netačnim obavještenjima.

Oko džamije na Ustikolini sa tri strane njezine nalazi se groblje sa kojih 50 nadgrobnih spomenika. Među ovima se od strane mihraba nalaze dva veća sarkofaga sa tipičnim nišanima iz XVI vijeka. Jedan od tih nišana, prema natpisu koji se na njem nalazi, označuje grob *Seferage sina Jusufova*, koji je umro 977/1569.⁶ Na nišanu drugog groba piše samo »La ilahe ilelah Muhamedun resululah« = Samo je Alah bog, a Muhamed je božiji poslanik. Ostali nišani u ovom groblju su iz novijeg vremena i bez kakve osobite umjetničke vrijednosti. Pored toga pri vrhu groblja, kojih 10 m istočno od džamije, nalazi se u dosta ruševnom stanju od kamena zidano i vrlo nisko turbe sa dva sarkofaga, na čijim nišanima nema natpisa. Tu je pokopan

Sl. 12 Fasada džamije na Ustikolini
(nacrt ing. E. Dimitrijević, 1953)

Kadri Alaj beg Čengić, osnivač ustikolinskog ogranka porodice Čengića. On je bio hercegovački alajbeg krajem XVII vijeka.

U samom dvorištu džamije nalazio se mekteb i jedna česma koju je sagradio Salihaga Tataragić.

1941 godine četnici su zapalili džamiju na Ustikolini i tom prilikom je sva drvena konstrukcija izgorjela, a 1942 g. oštetili su i ogradu šerefe.

III

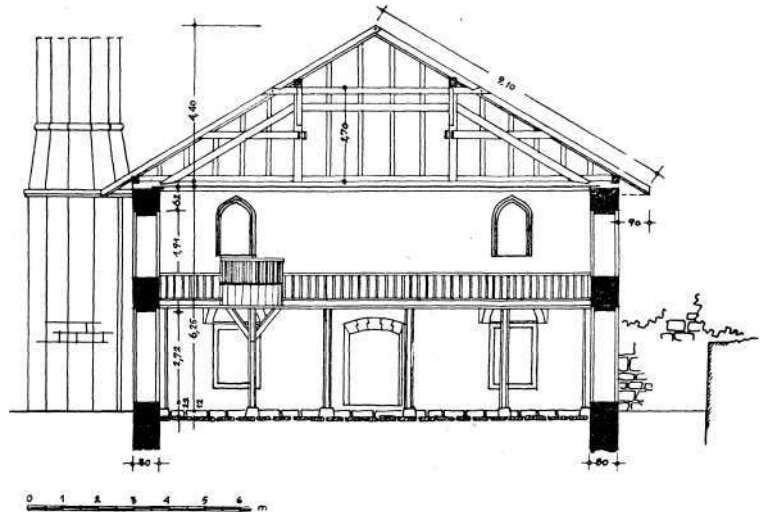
Od same džamije prije konzervacije postojala je dobro sačuvana munara i obimni zidovi skoro kvadratne osnove (vanjske dimenzije 13,80X14,5 m). Kod munare je jedino oštećen jedan dio ograde na šerefi i par stalaktita ispod šerete. Inače munara ove džamije pretstavlja savršen kamenorezački rad. Upotrebljeni kamen je sitnozrnata miljevina. Tesani kvaderi zidani su u slojevima koji odgovaraju visinama stepenica, koje idu do vanjskog zida munare i na taj način u obliku spirale povezuju cijelu konstrukciju u jednu čvrstu cjelinu. Spojnice rezanog kamena skoro su nevidljive, a upotrebljeni malter je velike tvrdoće i nije identičan sa običnim krečnim malterom obimnih zidova

džamije. Moguće je, da je taj malter tzv. »lućum« koji se spravlja od smjese živog kreča, pamuka i maslinovog ulja, koja smjesa daje vrlo čvrst i vodonepropustiv malter. Tim materijalom radili su posebni obrtnici, tzv. »lućumđžije«, koji danas više ne postoje. Od istoga materijala i istom tehnikom rađena je i munara Aladža-džamije u Foči.

Portal džamije je također savršeni kamenorezački rad koji je jače oštećen kao i minber koji je potpuno oštećen. Zidovi džamije zidani su kamenom lomljencom u krečnom malteru i upadljivo odudaraju od načina zidanja munare.

Šatorasti krov, musandara, čurs i stupovi vanjskih sofa bili su od drveta. Do prvog svjetskog rata pokrov džamije bio je olovni, koji je zatim zamijenjen katranastim papirom i konačno crijepom.

⁶ Tekst natpisa u Prilozi III 1953.

Sl. 13 Džamija na Ustikolini — poprečni presjek (nacrt ing. E. Dimitrijević 1953)

Spomenuti elementi (savršena izrada munare, kvadratna osnova džamije i izrada visokog portala u kamenu) navode nas na misao da je ova džamija nekada bila pod kupolom. Detaljan pregled zidova ne pokazuje nam postojanje pandantiva kupole i sama narodna predaja nije o tome sačuvala glasa.

Kada je Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture NR BiH donosio odluku o opravci ovog spomenika kulture, stao je na stanovište, da se objekt konzervira, a ne restaurira, vodeći računa o sljedećem:

Spomenik se ne želi sačuvati samo kao ruševina. Pojačanjem i osiguranjem starih konstrukcija pitanje konzervacije ne bi bilo potpuno riješeno. Nadopunom i uređenjem cjeline objektu dati pravi izgled; izbjeći samovolju u nadopuni ruševine formalnim elementima, za koje ne postoje dokazi, i time dati izgled originalnosti. Novi dijelovi, sra-

čunati na tačno izmjerene ostatke objekta, svojim dimenzijama i bezstilskom obradom ne smiju kvartiti sklad cjeline.

Planovi konzervacije izrađeni su u Zavodu na osnovu tačno izmjerenih ostataka objekta u svemu prema navednim smjernicama.

Po tim planovima je u toku godine izvršena konzervacija. Gornji dio obimnih zidova širine 80 cm prezidan je u produžnoj malti, izrađeni su i postavljeni drveni stupovi sofe, postavljena stropna i krovna drvena konstrukcija i izvršen pokrov utorenim crijepom. Sva drvena konstrukcija izrađena je od tesane građe. U objekt je ugrađena nova stolarija, a zidovi su iznutra i izvana omalterisani krečnim malterom i okrečeni.

Opravka šeref, portala i minbera nije izvršena ove godine uslijed pomanjkanja kredita, i planirana je u toku 1954 godine.

RÉSUMÉ

Après un bref aperçu sur le passé d'Ustikolina, on donne des informations sur sa mosquée, réputée — d'après la tradition populaire — comme la plus ancienne mosquée de Bosnie et Herzégovine, et qui représente, d'après son architecture, un monument culturel remarquable.

A Presjeka, près d'Ustikolina, il y a encore une pierre tombale (un nichan) rompue, à l'inscription, mais à date et le nom le l'enseveli endommagées. On essaya de démontrer, auparavant, que cette pierre appartenait au XVème siècle et

qu'elle indiquait la tombe de Turkan Emin-bey, fondateur de la mosquée. L'auteur démontre que la pierre tombale appartenait au XVIème siècle et qu'elle ne saurait, donc, se rapporter à la tombe du fondateur de la mosquée en question.

Dans la dernière guerre, en 1941, la mosquée était assez endommagée; ainsi pendant 1953, l'Institut provincial pour la protection des monuments de culture à Sarajevo procéda à sa réparation qui sera faite par étapes. Cette année on monta le toit et les fenêtres.